

HISTORISCHE KANTTEKENINGEN

VESALIUS EN DE ZESTIENDE-EEUWSE TANDHEELKUNDE

II. *Bij de vierhonderdste verjaardag van VESALIUS' dood.**)

C. GYSEL

Recente boeken over Vesalius

Zoals te verwachten viel zijn er in en om het jaar 1964 verscheidene werken over VESALIUS gepubliceerd.

Vooreerst is er de brochure, die door de *Vlaamse Toeristenbibliotheek* werd verspreid en die zeker beantwoordt aan een lofwaardig doel: ter gelegenheid van het vierde eeuwfeest de persoon van VESALIUS een ruime bekendheid te geven. De schrijver, H. VERBIEST, heeft in de zestien bladzijden, die te zijner beschikking stonden, gegeven wat hij kon. Zijn voornaamste verdienste ligt in een uitvoerig relaas van de belangrijke genealogische studie, die DE FRAINE in 1962 in een lokaal tijdschrift: *Eigen schoon en de Brabander* heeft gepubliceerd. Laatstgenoemde kon in het archief van Arenberg te Heverlee (bij Leuven) bewijzen vinden, die de legende van de Duitse oorsprong van VESALIUS definitief de kop indrukken: reeds in 1385 heeft HENDRIK VAN WESELE, burger uit Leuven, de heerlijkheid Steenberg gekocht van WILLEM VAN SPONTIN. Nog staat in de omgeving van „Het Zoet Water” een groot wit huis, „Het Spaans Dak”, dat eens aan de voorouders van VESALIUS toebehoorde. Overigens bevat de brochure enkele minder belangrijke onnauwkeurigheden. Te betreuren is alleen dat de apocriefe *Chirurgia Magna* hier wordt voorgesteld als een „postuum werk, een samenvatting van lange ervaring”.

Vervolgens mag worden genoemd: *Leven en werk van Andreas Vesalius in het kader van zijn tijd*, door Z.J. BARUCH, uitgegeven bij Kruseman te 's Gravenhage (104 blz.). Het is een journalistiek gelegenheidswerk, uitnemend geschikt voor de leek, die hier wordt ingewijd in een belangrijk hoofdstuk uit de geschiedenis van de geneeskunde. Het brengt echter niets nieuws en het getuigt niet van persoonlijk inzicht, noch in het leven, noch in het werk van VESALIUS. Enigszins ontgoochelend dus, hoewel moet worden toegegeven dat het geen storende onjuistheden bevat en dat het handig is geschreven. Maar de schrijver is geen kenner van de geschriften van en over VESALIUS en het ontbreekt hem aan een duidelijk besef van de veelheid der nog onopgeloste problemen. Ook missen wij bij hem een zekere piëteit, een zeker bewust verlangen om VESALIUS steeds beter te leren kennen, een zekere bereidheid om offers te brengen ten einde aan dit verlangen te voldoen, en vooral een zekere geestdrift waardoor hij VESALIUS' zaak

*) Vervolg van pag. 404 (mei 1966).

tot de zijne maakt, diens vrienden als de zijne beschouwt en die geneigd is met nóg meer verachting over VESALIUS' vijanden te spreken dan VESALIUS zelf heeft gedaan... Het zijn immers deze affectieve factoren, die de ware vesaliaan kenmerken. Toegegeven echter: een goed geschiedschrijver van de geneeskunde behoeft niet per se een vesaliaan te zijn: dat zou trouwens het nuchtere oordeel van de historicus licht kunnen misleiden... hetgeen ook het geval was met ROTH (1895), VESALIUS' eerste grote biograaf.

Van een veel zuiverder gehalte is: *Andreas Vesalius, 1514-1564, Een schets van zijn leven en werken* (De Erven BOHN, Haarlem), van de hand van Prof. G.A. LINDEBOOM. Deze historicus van formaat is zich bewust van de opvoedende waarde van de geschiedenis der geneeskunde, het stiefkind van de faculteit. Hier is een VESALIUS-kenner en een vesaliaan aan het woord, die geen duimbreed van zijn onderwerp afwijkt en VESALIUS, voorzover de huidige bronnen het toelaten, op de voet volgt van zijn geboorte tot zijn dood. Deze verhandeling van 193 prachtig verluchte bladzijden zal iedere belangstellende voldoening

Afb. 2. Door *Jozef Geefs* vervaardigd standbeeld van VESALIUS, onthuld te Brussel in 1848. Volgens SPIELMAN stelt het VESALIUS voor... „as an intellectual monarch, holding his folio volume – his title to immortality – firmly with his left hand, while with the other, raised to his breast, he points to it with solemnity, as though the words were uttered: By reason of these my labours in the cause of humanity and scientific truth, am I thus honoured by my countrymen and by Posterity.”

schenken: zowel de leek die voor het eerst met VESALIUS kennismaakt, omdat het tegelijk beknopt, volledig en goed geschreven is, als de vesaliaan, die hier zijn eigen oordeel kan toetsen aan dat van de schrijver, en die altijd wel iets zal ontdekken dat aan zijn aandacht was ontsnapt, omdat men nu eenmaal niet alles kan lezen.

Dit betekent echter geenszins dat dit degelijke boek het standaardwerk van ROTH kan vervangen. Dit lag trouwens hoegenaamd niet in de bedoeling van de schrijver. Niet iedereen kan van een studie betreffende VESALIUS zijn levenswerk maken en LINDEBOOM verklaart ook onomwonden „dat geen modern anatoom of medisch historicus zich geroepen voelt, zulk een boek (de *Fabrica*) in zijn geheel werkelijk te bestuderen”.

Niettemin zijn er blijkbaar altijd specifieke roepingen en daaraan is het te danken dat dit jaar toch een nieuw standaardwerk is verschenen. Het is van de hand van C.D. O'MALLEY (University of California Press, Berkeley and Los Angeles) en het draagt – als een zinnebeeld? – dezelfde titel als dat van ROTH: *Andreas Vesalius of Brussels*. Het is een zeer lijvig boek van 480 grote, met kleine letter bedrukte bladzijden. De schrijver staat reeds lang als een autoriteit op dit gebied bekend en hij heeft, hetzij alleen, hetzij in samenwerking met anderen, reeds verscheidene opmerkelijke studiën het licht doen zien. Treffend is ook dat hij ongeveer dezelfde weg heeft gevolgd als ROTH; zo is hij de levensomstandigheden van VESALIUS in diens eigen omgeving gaan bestuderen. Zijn grote verdiensten liggen dan ook op het gebied van de schildering van VESALIUS' onmiddellijke milieu: het universiteitsleven van zijn tijd te Parijs, Leuven en Padua en het hof van Keizer Karel V. Bewonderenswaardig ook zijn de vele gecoördineerde bijzonderheden rondom het ontstaan en de verwezenlijking van de *Fabrica* en van andere werken.

De auteur heeft geen moeite gespaard om alles na te speuren wat hieromtrent in de geschriften van VESALIUS' tijdgenoten te vinden is. De zeer talrijke voetnoten getuigen van des schrijvers ontzagwekkende eruditie. En dankbaar moeten wij hem zijn voor de vele – voor het eerst in het Engels vertaalde – teksten, die het omvangrijke aanhangsel vullen.

Deze biografie betekent een geweldige prestatie, een gedegen wetenschappelijk werk en daarom een bron van genot voor de echte vesaliaan. Bij het grote publiek zal het echter waarschijnlijk minder aanspreken, omdat het hoegenaamd niet geromantiseerd is: de schrijver blijft bij de nuchtere, verifieerbare feiten. Misschien ligt hierin ook wel zijn zwakte: men mist er een zekere geestdrift in, een zekere warmte, een medeleven met VESALIUS, een zich verdiepen in de geest van zijn tijd. Doch zulks betekent geen verwijt: dit alles heeft de auteur niet gewild, omdat hij zich moest beperken. ROTH stelde zich ten doel niet alleen het leven en het werk van VESALIUS, maar ook de anatomie vóór en na deze grote onderzoeker te beschrijven; O'MALLEY beperkt zich tot het leven en het werk en zoekt het overige in een tweede deel te behandelen. Dit was zijn goed recht. Zodoende heeft hij ons een stap nader gebracht tot de verwezenlijking

van het grote zesledige VESALIUS-monument dat de toekomst zal moeten oprichten: tijdgeest, milieu en levensloop; beschrijving, betekenis en naklank van het werk.

Een belangrijke aanvulling van het werk van O'MALLEY is het lijvige, prachtig geïllustreerde en luxueus uitgegeven boek van VELARDE PEREZ FONTANA: *Andreas Vesalius bruxellensis y su epoca* (Montevideo, Imprensa nacional, 1963, 511 blz.). Het is geen eigenlijke biografie maar een indrukwekkende reeks studiën over VESALIUS' werk in het raam van zijn tijd en van de geschiedkundige en culturele ontwikkeling; studiën van zeer uiteenlopende aard, waarvan de inhoud steeds boeit en soms ook verrast.

Het geheel geeft de indruk van een serie naast elkaar geplaatste, in alle richtingen uitgevoerde doorsneden, waaruit de lezer zelf een synthese moet reconstrueren. Doorsneden overigens, die o.i. niet altijd zonder artefacten zijn. In een hoofdstuk, getiteld: „La criptografia de la Pordada de la Fabrica y del Epitome” meent de schrijver elk personage van het titelblad van VESALIUS' werk te kunnen identificeren. In een ander hoofdstuk: „VESALIO era un hombre de la reforma” tracht hij te bewijzen dat VESALIUS een crypto-protestant was, doch zijn argumenten kunnen ons niet overtuigen. VESALIUS' familie zou van oudsher vrijzinnig zijn geweest, maar FONTANA's „getuigen”, de Groningse humanist WESSEL GANSHORST (1419-1489), de theoloog JOHANNES VAN WEZEL – door sommigen als een voorloper van LUTHER beschouwd – en de hervormde aartsbisschop van Lunden, JUAN VESAL, behoorden zij wel tot VESALIUS' familie? Indien wij FONTANA moeten geloven zou VESALIUS, na het verschijnen van de *Fabrica*, Padua hebben verlaten uit vrees voor de Italiaanse Inquisitie, maar de Romeinse anatoom EUSTACHIUS heeft altijd lijken ontleed zonder ooit te zijn verontrust, en in dit opzicht waren de opvattingen in de Venetiaanse Republiek nog ruimer dan te Rome. Ook het feit dat de uitgever van de *Fabrica* tot de Hervormde Kerk was toegetreden, bewijst niets. Naar onze mening heeft VESALIUS slechts OPORINUS gekozen omdat geen andere uitgever de aan de uitgave van een dergelijk ongewoon werk verbonden financiële risico's wilde lopen.

Wat hier ook van zij, het blijft de verdienste van FONTANA, zeer duidelijk een vraag te hebben gesteld waarop de historici een antwoord moeten geven. Zijn werk getuigt daarenboven van evenveel geduld – zij het dan ook in vele richtingen verspreid – onderzoek als van een geestdriftige bewondering voor VESALIUS en zijn werk, alsmede voor de humanistische beweging van zijn tijd. En daarvoor moeten wij hem dankbaar zijn.

De elders in deze verhandeling reeds genoemde BARBIANI heeft in 1961 in de Griekse taal een brochure uitgegeven over *Vesalius en het eiland Zante*, dat, gezien de belangwekkende en langdurige nasporingen van de auteur, van waarde is voor de kennis van de plaats waar VESALIUS is begraven.

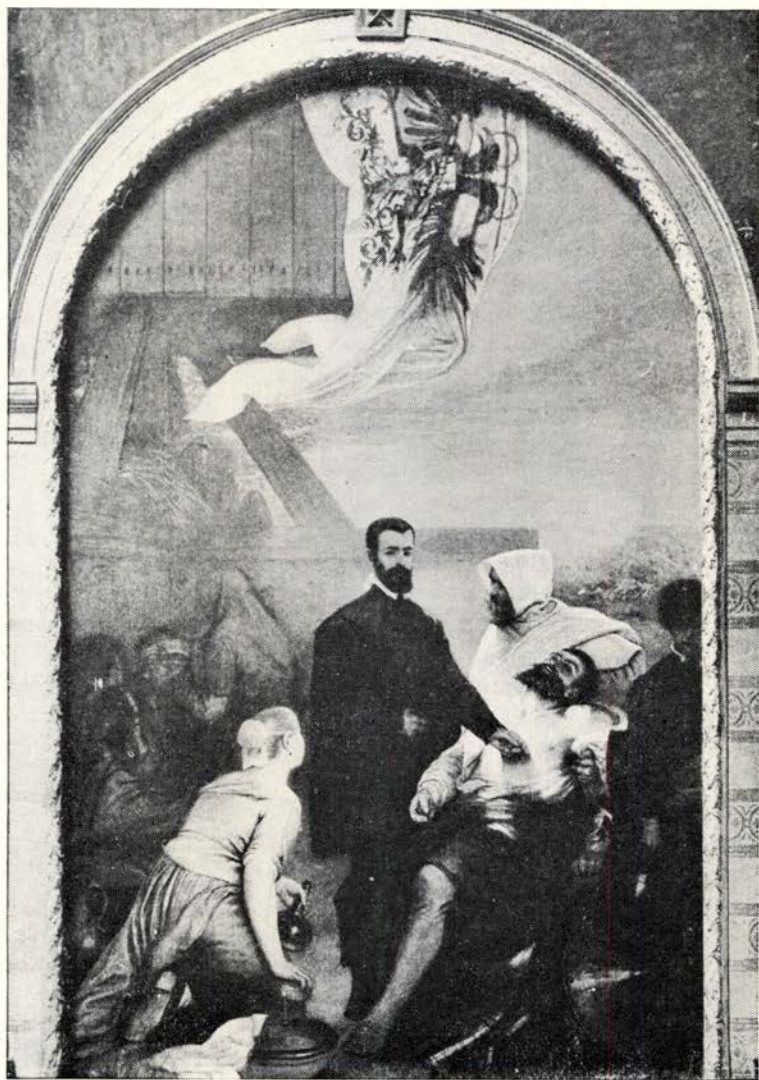
Tenslotte zij nog de (anastatische) herdruk vermeld van CUSHING's in 1943 ver-

schenen standaardwerk: *A bio-bibliography of Andreas Vesalius*. Het werd door FULTON in belangrijke mate aangevuld: met 32 nummers voor de uitgaven van VESALIUS' werken en met 275 nummers voor de Vesaliana. Voor al wie VESALIUS' leven en werk wil bestuderen is dit een onmisbare gids. Hij vermeldt 728 boeken of artikelen, die of uitsluitend aan VESALIUS gewijd zijn of althans belangrijke gegevens over hem verschaffen. Uiteraard is zulk een werk nooit volledig, ofschoon naar volledigheid werd gestreefd. Het lijkt ons dan ook nuttig, hieronder te vermelden wat wij bij CUSHING niet hebben aangetroffen. Vooraf moet ons echter een kritische opmerking van het hart. Het verdient zeker aanbeveling de algemene historische beschouwingen over de geneeskunde te vermelden, waarin VESALIUS wordt besproken, maar dan moet men óók daarin naar volledigheid streven, en dat is bij CUSHING stellig niet het geval. Hetzelfde geldt voor de historische beschouwingen aangaande de tandheelkunde: GUERINI verdient zeker in de lijst der Vesaliana te worden opgenomen, omdat deze auteur wellicht de eerste is, die het belang van VESALIUS voor de ontwikkeling van ons beroep heeft ingezien.

Aanvullingen op Cushing's Vesaliana

Het spreekt vanzelf dat ook de hieronder volgende aanvulling niet volledig is. Zij is immers veel meer de vrucht van een toevallig ontdekken dan van stelselmatige nasporingen. Mede daarom zijn in deze lijst slechts verhandelingen opgenomen, die vóór 1960 zijn verschenen.

- BAIE, EUGÈNE (1947). Le siècle des gueux. Histoire de la sensibilité flamande sous la Renaissance. Tome II. Le miroir de l'Escaut. Bruxelles, pag. 187-196.
- BROECKX, C. (1847). Un mot sur la période érudite de la médecine en Belgique. Malines.
- BROECKX, C. (1865). Prodromes de l'histoire de la faculté de médecine de l'ancienne université de Louvain.
- BROEK, A.J.P. VAN DEN (1943). Andreas Vesalius' „de humani corporis fabrica, libri septem” (1543). Nederl. Tijdschr. v. Geneesk. 87:I, 87,28.
- BUCHHEIT, G. (1948). Gott und der Anatom. Roman, Mengen.
- BURGGRAEVE, A. (1848). Essai historique sur la vie et les écrits de Vésale. La Belgique communale, Juillet, no 1 (niet getekend).
- CASTELLANO, PIETRO (1617). Vitae illustrium medicorum qui toto orbe, ad haec usque tempora floruerunt. Antwerpiae. (Dit is de eerste niet-geïllustreerde uitgave; CUSHING vermeldt alleen de tweede, geïllustreerde uitgave).
- DE FELLER (1833). Dictionnaire historique. Lille. Tome 13, pag. 271.
- DRIESSCHE, A. VAN (1944). De cultuur-historische betekenis van Vesalius' werk. Feestkrans. Diest, Pro-Arte, pag. 166.
- DRIESSCHE, A. VAN EN SCHAMELHOUT (1944). Nog over Vesalius en een paar land- en vakgenoten. Wetenschappelijke Tijdingen, 9:40.
- GERARD, JO (1942). André Vésale. Grands belges. Bruxelles.
- GUICCIARDINI (1613). Belgio Regionum Descriptio. Amsterdam.

Afb. 3. Huldebetoon aan de nagedachtenis van VESALIUS in de grote zaal van het Paleis der Akademiën te Brussel. Deze muurschildering (423 × 269 cm.), vervaardigd door ERNEST SLINGEMEYER omstreeks 1870, stelt VESALIUS voor op het slagveld, als chirurg bij het leger van Keizer Karel V. „The conception is symbolic rather than historical or even romantic. From the point of view of resemblance, the portrait is without value. Even as an historical allegory it lacks the true element of history, while as a piece of decorative art it lacks the true element of decoration.” (SPIELMAN: *Iconography of Vesalius*)

- HOFFMANN, A.C.A. (1915). Vesalius. Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 59:I, 265.
- KLEY, VAN DER (1915). Van waar stammen de voorvaderen van Vesalius? Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 59:I, 264.
- LUCAS, HYPOLYTE (1862). Vésale. Le panthéon des hommes célèbres. Paris.
- MIRAEUS, AUBERTUS (1602, 1609). Elogia illustrium belgi scriptorum. Antwerpen.
- OPMEER, PETER (1611). Opus chronographicum orbis universi. Antwerpen.
- SLEECKX, DOMIEN (1895). Vesalius in Spanje. Roman. Gent.
- STEVENS (1848). André Vésale ou le créateur de l'anatomie. Drame allégorique en cinq tableaux. Bruxelles.
- STRADA (1652). Histoire de la guerre des Pays-Bas. Paris, pag. 205.
- SWYGENHOVEN, VAN (1845). Vesaël. Het Vaderland en de Vlaemse Letterbode. Antwerpen, 2e deel, pag. 87.
- THIEL, RUDOLF (1932). Grote strijders tegen ziekte en dood. 's-Gravenhage. Pag. 1-29.
- TRICOT-ROYER (1927). Le Ve centenaire de l'université de Louvain. Coup d'oeil sur l'ancienne faculté de médecine. Revue médicale de Louvain, no 12.
- TRICOT-ROYER (1943). Les bois gravés d'André Vésale. Le Scalpel, 96:360.

Vesalius en de geschiedenis van de tandheelkunde

Onder de 728 nummers van CUSHINGS' *Vesaliana* vindt men er twee over de tandmorfologie, één over de onderkaak en één over de craniologie. Geen van de in de geneeskundige tijdschriften verschenen herdenkingsartikelen is aan VESALIUS' betekenis voor de tandheelkunde gewijd en deze betekenis wordt in de biografieën over VESALIUS ook niet in het licht gesteld. Men kan er de geneesheren geen verwijt van maken dat zij dit aspect uit het oog verliezen of als minder belangrijk beschouwen. Het is immers de taak van de tandarts de geschiedenis van zijn beroep op te bouwen. Daartoe staan hem drie richtingen open:

1. een zuiver geneeskundige, voorzover de biologie en de pathologie van het menselijk organisme toepassing vinden in de tandheelkunde;
2. een zuiver chirurgische, voorzover deze toepassing zich beperkt tot de bloedige en onbloedige ingrepen op het kauwstelsel;
3. een zuiver technische, voorzover algemene en bijzondere technieken worden aangewend voor de vervaardiging van prothesen.

Dat de historici tot nu toe in hoofdzaak aandacht hebben gehad voor de onder 2 genoemde richting, is geen toeval. Technieken werden eertijds rechtstreeks van meester op leerling overgedragen. Didactische handboeken kwamen daar niet of nauwelijks aan te pas, zodat men licht de indruk krijgt dat hoogstens in de laatste twee eeuwen vooruitgang is geboekt, een indruk die geenszins met de werkelijkheid overeenstemt. Wat het biologische en algemeen-pathologische denken aangaat, het belang hiervan voor de praktijk der tandheelkunde werd slechts erkend in een tijd, die men nauwelijks „historisch” kan noemen.

Een wetenschappelijk gefundeerde geschiedenis van de tandheelkunde dient met de drie richtingen rekening te houden. Het opsporen van de factoren, die de vooruitgang van wetenschappen en technieken bepalen is even belangrijk als het

inventariseren van de door deze vooruitgang tot stand gekomen toepassingen met het daarbij behorend instrumentarium. Wie met deze factoren geen rekening houdt doet aan antiquariaat van de tandheelkunde, niet aan geschiedenis.

Niemand zal ontkennen dat de morfologie van het kauwstelsel één der fundamenteën is van ons vak. De evolutie van deze wetenschap is dan ook een essentieel hoofdstuk uit de geschiedenis van de tandheelkunde. Daarom is de zestiende eeuw voor ons even belangrijk als de achttiende: niet FAUCHARD's beroemde traktaat, maar EUSTACHIUS' *Libellus de dentibus* is het eerste grote klasieke werk, dat uitsluitend over tandheelkunde handelt.

In een volgende studie zal een dubbel onderwerp aan de orde zijn: de stand van de tandheelkundige wetenschap tijdens de zestiende eeuw en de maatschappelijke omstandigheden, die de bloei van deze wetenschap in de hand hebben gewerkt.

Dat wij deze studies centreren op de persoon en op het werk van VESALIUS is slechts gedeeltelijk toevallig. De recente herdenking heeft zeker onze aandacht op VESALIUS gevestigd. Als hervormer van de anatomie is hij echter ook de grondlegger van de moderne gnathologie.

Literatuur:

A. Herdenkingen

1. Academia commemoratio gentium actione ad quartum centenarium annum Andrea Vesalii defuncti. Vesaliana 19-X-1964 au 21-X-1964.
2. Bulletin Koninklijke Bibliotheek van België (1965), Jaargang IX, nr. 3, 5 maart. Aanwinsten (L. de P. - De V.).
3. ELAUT, L. (1943). A. Vesalius, een Europeeër. Wetensch. Tijdingen, 8:257-263.
4. ERNALSTEEN, E. (1965). Herdenkingsplechtigheden op 1 en 2 mei 1965 op het eiland Zante. Gazet van Antwerpen, 1 en 2 mei.
5. FULTON, A. (1953). A unique copy of the Fabrica of Vesalius. J. Hist. Med. 8:219-220.
6. HOFFMANN, A.C.A. (1915). Vesalius. Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 59:I, 265.
7. LEERSUM, E.C. VAN (1915). A. Vesalius. Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 59:I, 4-16.
8. Médecine et Hygiène. Un artisan genevois réédite le plus célèbre ouvrage médical de la Renaissance, 4 mars 1964, no. 631, pag. 203.
9. RIJNBEEK, G. VAN (1915). Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 59:I, 2-3. Andreas Vesalius.
10. SCHULLIAN, DOROTHY M.M. (1946). André Vésale and World War I. J. Hist. Med. I, 482-483.
11. SGERIST, H.E. (1943). Commemorating Andreas Vesalius. Bull. Hist. Med. 14:541.
12. TRICOT-ROYER (1943). A propos d'un quadricentenaire: Andreae Vesalii de humani corporis fabrica libri septem, 153. Le Scalpel 96: 291-303; 305-318; 324-332; 341-346.
13. Wetenschappelijke Tijdingen (1944). 9:44.

B. Tentoonstellingen van Vesalius' werken

14. BOEKE, J. (1948). Catalogus van de tentoonstelling over oude anatomie, te houden te Leiden, januari 1915, ter gelegenheid van de herdenking van den geboortedag van Andreas Vesalius, met een bijlage van BOEKE. Gorinchem, T. Horneet, 48 pag.
15. Catalogus van de tentoonstelling te Brussel, 1964.
16. Catalogus van de tentoonstelling te Luik, 1964.
17. CUSHING, H., STREETER, E.C. (1914). American Medical Association. Exhibit commemorating the quatercentenary of the birth of Vesalius. Atlantic City, June 24.
18. Exhibits of Vesalius (1943). Bull. Med. Lib. Ass. 31:275-278.
19. LIEBAERS, H. (1957). André Vésale. Rénovateur de l'anatomie. Documents conservés en Belgique et exposés à la Bibliothèque Royale de Belgique, à Bruxelles du 22 juillet au 21 septembre 1957. Bruxelles, Arsacia, 88 pages.
20. MILLER, G. (1943). An exhibit of the life and works of Vesalius. Bull. Hist. Med. 14: 703-715.
21. New York Academy of Medicine. Quadricentennial of the birth of Vesalius, January 7th, 1915. Catalogus of exhibit.
22. St. Louis Medical History club. Andreas Vesalius. List of books and pamphlets exhibited by members and others at the quatercentenary celebration of the birth of Andreas Vesalius, Dec. 2-14, 1914; J. Mo. Med. Ass. 1915, 117-130.

C. *Vesaliana*

23. BOCKSTAELE en BOEYNAEMS (1964, 1965). Bibliografie van de geschiedenis der wetenschappen in de Nederlanden. Scientiarum Historia.
24. BOEYNAEMS, P. (1959). Vesaliana 1957-1958. Scientiarum Historia, I:14.
25. CUSHING, H. (1962). A bio-bibliography of Andreas Vesalius. Tweede uitgave. London, Archon Books.
26. DRIESSCHE, A. VAN (1945). Vesalius-problemen. Belg. Tijdschr. v. Geneesk. 11: 280-303.
27. DRIESSCHE, A. VAN, SCHAMELHOUT. (1944). Nog over Vesalius en een paar land- en vakgenoten. Wetenschappelijke Tijdingen, 9:40.
28. ERIKSSON, R. (1955). Vesaliana. (Royal Library of Stockholm). J. Hist. 13:526.
29. FEYFER, F.M.G. DE (1915). Lijst der geschriften van A. Vesalius. Ned. Tijdschr. v. Geneesk. 59:I, 86-113.
30. HEYMANS, C. (1951). Nieuwe uitgaven van boeken van en over Vesalius. Verhandelingen Vlaamse Akademie voor Geneeskunde, 13: 14-19.
31. HEYMANS, C. (1961). Vesaliana. Scientiarum Historia, nr. 2, pag. 22.
32. MULS, G. (1923). Quelques notes complémentaires sur A. Vésale. Annales d'archéologie médicale 1: 108-109.
33. O'MALLEY (1961). Eighteen years of Vesalian studies. Med. Hist. 5: 210-269.
34. OSLER, W. (1929). Bibliotheca Osleriana. Oxford.
35. ROTH, M. (1895). Vesaliana. Virchows Archiv. 141: 462-278.
36. STRAUS, H. (1944). Die Werke Vesals. Verh. naturf. Gesellsch. Basel 55: 235-340.

Le Grelle Lei 14, Antwerpen.